

VASTA MIȘCARE DE CONTESTARE ÎN ROMANO-CATOLICISM

Conciliul al II-lea de la Vatican, departe de a fi satisfăcut aspirațiile diferitelor categorii de membri ai Bisericii Romano-Catolice, prin formulele lui echivoce pe de o parte a dat curaj acestor aspirații să se manifeste cu tot mai multă hotărâre, pe de altă a dat naștere unor adinci contradicții între elementele inovatoare și cele conservatoare, contradicții care devin tot mai înverșunate.

Astfel de 2—3 ani încoace și mai ales începând din anul 1968, catolicismul este zguduit de o vastă și adincă mișcare de contestare, căreia i se opune o tenace rezistență din partea autorității papale, a unor episcopi și a unor grupuri conservatoare.

Zi de zi apar articole și cărți în care se contestă tot ceea ce se considera imutabil în catolicism, vechile asociații și organizații și altele care se formează acum poartă la luptă pentru diferite revendicări, se întrunesc în congrese și adunări care formulează critici și semnează memorii cu cereri îndrăznețe. Se vorbește de o «furtună» în catolicism, de o «criză» gravă, cum n-a mai fost de la Reformă, de pericolul unei «schisme» sau chiar de o «descompunere» a Bisericii Catolice.

Mișcarea de contestare, după cum ridică pe primul plan unele sau alte aspirații, vizează unele sau alte obiective, îndreptată critica ei mai accentuată față de unele sau alte laturi ale catolicismului oficial, se prezintă sub o multitudine de forme, dar în fond ea e una, căci în revendicarea principală pe care o formulează o categorie de contestatori sînt implicate și revendicările celorlalte categorii, iar între diferitele revendicări există o înrudire.

Vom înfățișa pe rînd aspectele principale ale acestei mișcări de contestare.

TENDINȚELE AUTONOMISTE ALE BISERICILOR NAȚIONALE

Tendințele autonomiste au luat o formă mai definită și se accentuează continuu mai ales în Biserica din Olanda, dar ele au început să se extindă și la alte Biserici. În Olanda s-a constituit încă de acum cîțiva ani «Conciliul pastoral olandez» ca un fel de for superior al acestei Biserici, compus din 109 membri cu vot deliberativ (9 episcopi), 35 femei, 29 bărbați, 30 preoți, 4 călugărițe, 2 călugări). Conciliul pastoral are o atitudine foarte independentă față de hotărârile ce se iau la Roma. Cardinalul Alfrink, Arhiepiscopul de Utrecht, caută să mai tempereze forma acestei atitudini, reușind uneori să obțină formule de exprimare mai puțin tranșante, dar tendința de autonomie e afirmată totdeauna și se dezvoltă continuu. Iar «Conciliul olandez» nu-ai un început, nu unul peste care nu se mai poate înainta, al noii structurări externe pe care și-o va da pas cu pas Biserica, mergînd tot mai departe în aplicarea spiritului Conciliului al II-lea de la Vatican.

Și dat fiind că unitatea în Biserica Romano-Catolică se susține prin hotărâri continue luate la Roma pentru toată Biserica în chestiuni adeseori de mare importanță, autonomia se afirmă în prezent în Biserica Olandei — și se va afirma foarte probabil în viitor și în alte Biserici — nu numai ca o autoritate administrativă, ci

în Bisericiile Ortodoxe, ci și ca o diferențiere doctrinară mai accentuată, ca un «anumit pluralism» ideologic.

Astfel a treia sesiune a Conciliului olandez, ținută între 5—8 ianuarie 1969, abordînd problema *reglementării nașterilor*, prevedea în raportul preparator: «Condamnarea mijloacelor contraceptive, făcută în Enciclica *Humanae vitae*, este inacceptabilă». Cardinalul Alfrink a reușit să obțină formula următoare mai politicoasă: «Adunarea plenară nu consideră convingătoare respingerea absolută a mijloacelor artificiale de contracepție, pe baza argumentelor aduse în enciclică. Trebuie respectați factorii care determină decizia bine întemeiată a conștiinței soților».

În problema *Catechismului olandez*, Conciliul olandez a hotărît să-l «mențină în forma lui originală», neținînd seamă de hotărârea unei comisii de la Roma, care cerea revizuirea mai multor puncte ale lui. Cardinalul Alfrink a obținut doar formula mai blîndă, că: catechismul «e o călăuză sigură în credință, fără să menționeze direct respingerea pretențiilor de revizuire ale Romei».

În privința *dăvornului*, Conciliul olandez a hotărît, împotriva legii în vigoare în catolicism, să-l admită pentru cazul «unor căsătorii iremediabil compromise».

În problema *celibatului* preoțesc încă nu s-a luat o decizie cuprinzătoare, pentru că n-a fost suficient studiat și pentru că episcopii olandezi voiesc să caute o soluție prin discuții cu episcopatul catolic de pretutindeni, mai ales la sinodul episcopilor convocat pentru 11 octombrie 1969 la Roma. Dar Conciliul olandez a propus deocamdată să se aprobe preoților care s-au căsătorit dreptul de a exercita anumite funcții pastorale, însă nu și săvîrșirea liturghiei. Se știe că în 1967 au părăsit preoția 145 preoți olandezi din cauza căsătoriei, iar numărul lor e în creștere continuă.

Conciliul a mai afirmat că «normele morale nu vin direct de la Dumnezeu», deci nu sînt de competența autorității bisericești. Ele sînt în funcție de structurile biologice și psihologice și omul trebuie să hotărască în deplină libertate în chestiuni de morală, conform conștiinței sale.

S-a pus întrebarea: Cum va reacționa Roma față de hotărârile Conciliului olandez? Ea se găsește într-un impas (ziarul «Il Giorno» din 10 ianuarie 1969). Dacă va dezaproba direct hotărârile lui, riscă nașterea unei schisme. Dacă țace, se crează un precedent periculos. Alte Biserici vor lua și ele poziție contra documentelor emise de la Roma («Il Regno», *Actualità Cattolica*, 1 febr. 1969, p. 69—70; «Herder Korrespondenz», Heft 2, febr. 1969, p. 57—59).

Deocamdată Biserica Olandei vrea să rămînă în dialog cu Roma; nu vrea o ruptură formală. Și se pare că și Roma evită aceasta. Pînă cînd se va continua așa? Nu cumva tot evitîndu-se o ruptură proclamată oficial, se va constata și recunoaște la un moment dat existența unor simple raporturi formale între o Biserică total independentă și Biserica Romei?

Tendința spre autonomie a cuprins cercuri importante în mai toate Bisericiile naționale, deși încă nu s-a cristalizat în forme definite și generale ca în Olanda. Dar exemplul Olandei este invidiat în foarte multe Biserici naționale.

Cardinalul Suenens, Arhiepiscopul de Bruxelles, vorbește despre o tendință «descentralizatoare» în Biserica Romano-Catolică, căreia i se opune tendința «centralizatoare» care se teme de orice concesie făcută pluralismului, ca un pericol de «anarhism». «Dacă am voi să ne exprimăm cu un vocabular politic — desigur ambiguu, pentru că cuvintele nu indică adecvat arceși realitate — aș spune, zice Cardinalul Suenens, că ne aflăm în fața unei extirome drepte și a unei extreme

stingi, care nu se recunosc una pe alta. La extrema dreaptă se admite cu greu un dialog cu omologii de azi, din cauza că nu se sesizează exact problemele lor și nu se înțelege vocabularul lor. Ea este fixată într-o ordine atemporală, abstractă, fixistă, care face apel prea ușor la tradiție, nesocotind tradițiile derivate, de contingență pur umane. La extrema stângă se tinde a se reduce Evanghelia la singurul aspect uman, social, minimalizându-se sau eliminându-se orice dimensiuni ale creștinismului care se referă la Dumnezeu: cultul, rugăciunea, viața contemplativă. La limită, intrucât nu mai este considerată decât ca un serviciu ce trebuie adus oamenilor, Biserica s-ar reduce la un fel de *Cruce roșie spirituală*. («II Regno», *Documentazione*, 15 febr. p. 82). «Tendința descentralizatoare — care e a majorității conciliare — accentuează un anumit pluralism, preferă în locul legilor și prescripțiilor prea detaliate, să fină seamă înainte de toate de situațiile Bisericilor particulare și de legile vieții, să se inspire dintr-o înțelepciune empirică de tip anglosaxon» (*Ibidem*).

Cardinalul Suenens se declară partizan al unei soluții medii, de centru. Dar o asemenea soluție nu e acceptată azi — și probabil nu va fi nici în viitor — nici de o extremă, nici de cealaltă. Aceasta pentru că ea nu reprezintă o soluție adecvată în toate problemele. Centralismul nu se poate împăca cu descentralizarea. Biserica Ortodoxă poate arăta catolicismului că unitatea nu are nevoie de nici un pic de centralism.

De perspectiva de generalizare a spiritului autonomist vorbește și Cardinalul Alfrink, când spune că va veni un moment când se va pune problema referitoare la relațiile dintre Bisericile naționale: «Nu e posibil să prevedem astăzi cum vor fi posibile relațiile reciproce, în Biserica universală, între Bisericile singulare surori». În orice caz, va trebui lăsat — zice el — la latitudinea fiecărei Biserici locale să hăărăscă modul în care vrea să-și stabilească legăturile cu Biserica universală. Deci nu de la centru se va stabili în ce relații are să stea o Biserică locală cu el, ci de către fiecare Biserică». «Fiecare dintre aceste Biserici locale îi încumbă responsabilitatea să prevadă în ce mod concret poate ea realiza misterul unității Bisericii» («II Regno», *Actualita Cattolica*, 1 febr. 1969, p. 68).

O creștere a tendinței de autonomie, implicând în ea toate celelalte tendințe inovatoare, s-a manifestat în timpul din urmă în Austria. Dar Roma luptă cu toate puterile să o împiedice.

S-a voit să se organizeze și în această țară un «Sinod național» al întregii Biserici, format din clerici și laici. Dar episcopii au hotărât (în martie 1969) ca la început să se țină câte un sinod în fiecare dieceză. Așa s-a ajuns la un astfel de sinod în dieceza Vienei, între 15 și 19 ianuarie 1969. Trei ani a fost pregătit acest sinod, cerându-se opinia a peste 200.000 de persoane. Laicii voiau să aibă în sinod majoritatea, ca în Conciliul olandez, declarând că nu mai pot suporta «clero-crația clasică», «un sinod baroc», adică o autoritate clericală unilaterală, ca în vremea conștrângerii care a avut ca expresie artistică barocul. Se pare că Cardinalul König a prezentat cu recomandare favorabilă această cerere la Roma («Corriere de la Serra», 19 ian. 1969). Roma a răspuns că clerul trebuie să aibă cel puțin majoritatea absolută. «În plus, trebuie să rămână clar că singurul legislator în sinod este episcopul, ceilalți neavind decât vot consultativ».

Astfel s-a întrunit sinodul compus din 340 persoane (din care 160 preoți, 155 laici și 55 călugări și călugărițe). O treime din participanți a fost aleasă prin vot

secret direct de către credincioși, respectiv de către membrii clerului, al călugărilor și al călugărițelor; altă treime a fost aleasă de organizațiile catolice; iar ultima a fost numită de arhiepiscop. Forțele conservatoare în Austria sînt mulți pu-ternice.

Numeroși preoți au format un grup numit «Reînnoirea Bisericii» cu un program în 8 puncte, dintre care unul revendică abolirea treptată a celibatului preoțesc («II Regno», *Actualita Cattolica*, 1 febr. 1969, p. 72—73).

Dar un prilej de manifestare foarte vie a tendințelor inovatoare l-a dat demisia, se pare forțată, a episcopului de Graz, Joseph Schoiswohl la 31 decembrie 1969. Acest episcop se remarcă printr-o serie de acte inovatoare. El dăduse aprobarea unor preoți să se căsătorească, fără să ceară aprobarea de la Roma, și-i numise profesori de religie; lăsase absolută ziarului catolic «Kleine Zeitung», care pleda pentru un catolicism deschis lumii și ajunsese, cu tirajul său de 140.000 de exemplare, cel mai citit ziar din Austria; lăsase să se imprime în editura catolică din Graz fără «Imprimatur» cărți de critică la adresa unor poziții ale catolicismului oficial (de exemplu, împotriva indisolubilității căsătoriei); numise un laic ca decan al Facultății de teologie din Graz; ba mai mult, ceruse de la Roma aprobarea ca laicii să distribuie Sfânta Impărtășanie; Roma aprobase aceasta pentru un număr limitat de laici (de 15), dar episcopul nu ținuse seamă de această limitare. Când s-a aflat că Roma a primit imediat demisia episcopului de Graz, în timp ce demisia altor episcopi era în general respinsă, s-a pornit un val de proteste din partea multor organizații catolice. «Congresul spiritualilor», întrunit chiar atunci la Viena, a votat o rezoluție cu 243 voturi pentru și 18 abțineri, în care declară că surprinzătorul acceptare a demisiei episcopului de Graz e de natură să slăbească încrederea în autoritatea Romei. «Cazul de la Graz atinge întreaga Biserică a Austriei», se spune în rezoluție. «Reprezentanții capelanilor din Sîria au formulat același protest, declarînd că «episcopul Scholswohl încorporea speranța că porțile a căror deschidere a făcut-o posibilă Conciliul, vor fi deschise de fapt în Sîria». Alte corporații ecleziastice au adresat aceleași proteste. Preoții și laicii în număr crescînd cer ca înaintea de numirea unui nou episcop să fie ascultate cererile lor («Herder Korrespondenz», Heft 2, febr. 1969, p. 56—57; «II Regno», *Actualita Cattolica*, 1 febr. 1969, p. 71).

Din ce în ce se apropie timpul când Roma nu va mai putea numi și depune episcopi în diferite Biserici naționale în mod samavolnic.

Reflecții adincite asupra valorii Bisericii locale face în ultimul timp și o bună parte din teologia Italiană, considerată ca teologie subterană. Aceasta a dus la un conflict între Roma și Biserica din Bologna, terminată prin destituirea Cardinalului Lercaro, Arhiepiscop de Bologna («II Regno», *Documentazione*, 15 apr. 1969).

LUPTA CLERICILOR ȘI LAICILOR ÎMPOTRIVA AUTORITĂȚII BISERICEȘTI DE TIP DOMINATOR

Mișcarea generală de protest din sinul catolicismului împotriva unei autorități prea rigide despotice, s-a extins și în sinul clerului.

La 22 noiembrie 1933, peste 300 preoți francezi au trimis episcopilor și la peste 2000 de preoți o scrisoare, prin care anunțau că renunță la statutul tradițional de preoți, pentru că acesta slăbește eficiența lucrării lor pentru Hristos. Ei caută o

altă formă de preoție. Ei vreau să fie mai liberi și mai apropiați de popor în slujirea lui Hristos («Herder Correspondence», ed. engleză, ian. 1969, p. 16—17).

Dar cea mai accentuată și mai definită formă de manifestare a protestului clerului împotriva autorității bisericesti, a formulat-o clerul francez într-o intrunire a preoților asociați în grupul «Echanges et dialogue», ținută la 11 și 12 ianuarie 1969, la Paris, și la care au participat 322 preoți, reprezentând un număr cu mult mai mare. O altă asociație a preoților francezi «Forum» a votat o declarație în spirit asemănător într-o întrunire de la Lyon, ca și în cele de la Sainte Etienne și Mont Brison).

Mișcarea clerului catolic a luat mai ales de atunci numele de «contestația clerului». La întrunirea de la Paris, s-a întocmit o moțiune în problema «statutului social al clerului» și în cea a autorității în Biserică. S-au discutat și alte teme cu această ocazie: munca, celibatul, îndatoririle politice și sociale ale clerului, dar fără să se ajungă la includerea unui punct de vedere asupra acestora în moțiunea votată.

Moțiunea formulează cea mai nimicitoare critică la adresa autorității domniatoare, așa cum se practică în Biserica Romano-Catolică, pledând pentru noi relații, cu adevărat evanghelice, între episcopi, preoți și laici. În acest spirit preoții, întru-niși la Paris, cer și despărțirea Bisericii de clasele stăpânitoare și apropierea ei de cei oprimați. Moțiunea începe astfel:

«Dreptul nostru de a pune în discuție orice autoritate dominatoare derivă, azi ca și ieri, din Evanghelie. Statutul nostru clerical «ne aservește» în numele unui vechi «principiu de autoritate», moștenit din dreptul roman imperial, principiu după care autoritatea își este suficientă sie însăși. Nimic nu e mai imoral decât acest «principiu de autoritate»... Trebuie ca Biserica să părăsească legăturile sale cu clasele conducătoare și să aibă curajul să se apropie, înainte de toate, de poporul celor oprimați... Noi respingem un anumit tip de autoritate, ca să se poată instaura noi forme de relații între episcopi, preoți și laici, indispensabile propovăduirii lui Hristos în lumea de azi.

Considerând că autoritatea exercitată de Hristos și comunicată Apostolilor săi... exclude orice formă de dominație și de mărire care cere putere, bogăție și un mare aparat administrativ...

Considerând că... autoritatea în Biserică se exercită prea adeseori sub forma unei dominări a conștiințelor și a dirijării actelor pastorale, în detrimentul drepturilor fundamentale ale oamenilor, a liberei adevărate credințe...

Considerând că... ierarhia nu reușește de fapt să se elibereze de această expresiune a unui timp, a unei epoci, care apasă asupra întregului popor al lui Dumnezeu...

Considerând că trebuie făcută o distincție clară între autoritatea apostolică dată de Hristos Bisericii Sale pentru a sluji pe credincioși și unitatea credinței, și între autoritatea modelată după aceea a claselor dominante, succesiv cucerită în cursul secolelor de corpul sacerdotal, devenit castă clericală privilegiată...

Noi respingem ca noivă și ne folositoare mărturie evanghelică autoritatea de tip clerical, fie aceea pe care noi preoții de jos o putem exercita asupra creștinilor, fie aceea care se exercită asupra noastră din partea episcopilor și a administratorilor lor».

Moțiunea respinge birocrăția ecleziastică, paternalismul care nu permite exercițiului unei responsabilități reale între episcopi, preoți și laici, renunțarea la autocratică, formele de viață cu caracter de distanțare (îmbrăcămintă, locuință, titluri, etc.), încadrarea activității pastorale în tot felul de structuri paralizante și de dis-

poziții de sus, care îi privează pe preoți de orice inițiativă, aparatul ecleziastic dezvoltat care încurajează poftele multora de a face carieră în Biserică.

Contestatorii cer pentru preoți dreptul să fie oameni între oameni, adică dreptul de a avea o muncă salariată, chiar manuală, pentru a nu mai fi «funcționari ai cultului»; dreptul de a se angaja în activități politice, sociale, sindicale; dreptul de a-și alege celibatul sau viața conjugală.

Apoi preoții declară: «*Notre solidarité* cu toți frații noștri preoți și episcopi, care în toată lumea își scutură jugul lor, de exemplu: episcopii și preoții acuzati din Belo Horizonte; preoții spanioli care au refuzat ajutorul financiar al statului; preoții care au ocupat Seminarul din Bilbao; Don Mazzi și prietenii săi din Isolotto; vicarul general și preoții din Lausanne, care au cerut revizuirea nomenclurii episcopului lor; preoții recent suspendați din S.U.A. pentru convingerile lor de teologie morală etc.».

Ei cer ca Biserica să promoveze, să coordoneze inițiativele comunității ca ea să fie a poporului lui Dumnezeu și nu a unui ales al Sfântului Scaun și al guvernatorilor («Il Regno», *Documentazione*, 15 febr. 1969, p. 80—81).

Moțiunea aceasta a preoților a fost viu comentată de ziare și de reviste. Episcopatul francez a dat o declarație, în care afirmă că preoții participă la autoritatea pastorală «în comunione ierarhică cu treapta episcopală», că autoritatea nu este un privilegiu, ci o sarcină, cu obligație de slujire etc. Dar frazele nu pot tălmăci o realitate dureroasă și nu pot înăbuși protestele. În privința celibatului, Episcopul francez spune: «Ceram preoților să aprofundeze motivele pentru care Biserica leagă celibatul de misiunea lor» («Il Regno», p. 81).

Un alt act de contestare s-a produs din partea a 65 de preoți, adunați din 11 dieceze, la Torino în Italia. Întru-niși într-o casă parohială din acel oraș, preoții au alcătuit un text de critică aspră la adresa autorității bisericesti, publicată în numărul din 8 mai 1969 al ziarului «La Stampa». «Autoritatea în biserică e exercitată în formă inumană, prin metode, prin controale, prin decizii unilaterale», spun preoții contestatari. Autoritatea bisericescă «e încă anti-evanghelică în refuzul dialogului, al sacramentelor, al ascultării de comunitate». Sau «autoritarismul ecleziastic e susținătorul autoritarismului politico-economic care oprimă pe oameni» («Osservatore Romano», din 15 mai 1969).

Arhiepiscopul de Torino, cardinalul Pellegrino, a intervenit printr-o scrisoare publicată în aceeași ziare «La Stampa» (21 mai 1969) și în «L'Avenire» (19 mai), pentru a reproșa ziarului «La Stampa» că a publicat textul preoților contestatari.

Intru-un număr ulterior «La Stampa» a publicat scrisoarea de răspuns a unui preot care a participat la înfățișarea contestatarilor, protestînd împotriva unor aprecieri făcute de cardinalul Pellegrino și de «Osservatore Romano» (din 22 mai 1969).

O mișcare de critică generală între laici a provocat Enciclica Papii Paul al VI-lea *Humanae Vitae*. Această critică s-a manifestat în congresele laicilor catolici, ca de exemplu, în congresul catolicilor germani de la Essen din septembrie 1968 («Soepis», din 22 sept. 1968), sau în întruniri spontane la care au participat mii de persoane, ca de exemplu, la Washington în 1968 noiembrie («Times», din 22 noiembrie 1968). Protestul laicilor s-a îmbinat adeseori cu protestul preoților.

Enciclica a provocat în catolicismul din Statele Unite ale Americii o aprigă dispută asupra limitelor autorității bisericesti. Când Arhiepiscopul de Washington, Cardinalul O'Boyle, a suspendat 45 de preoți care au refuzat enciclica, Asociația

ca laicii să nu mai vorbească în biserică, a interzis să se mai vorbească în biserică despre alte chestiuni decît despre cele strict religioase.

Comunitățile parohiale respective nu au ținut seamă de aceste interdicții și astfel a început o polemică în scris între ele și arhiepiscopul, în cursul căreia s-au cîntocnit două concepții ecleziologice radical opuse. Arhiepiscopul a susținut că preoții trebuie să asculte exclusiv de episcopi, fiind reprezentanții lor în parohii. Parohiile au susținut că Biserica este o comunitate și atît episcopii cît și preoții trebuie să stea într-o legătură de dragoste frățească cu comunitatea. «Oare, episcopul — zicea comunitatea din Isotto într-o scrisoare către Arhiepiscopul din Florența — consideră încă poporul creștin ca o masă de indivizi, fără creier și fără demnitate, care trebuie numai să creadă, să asculte și să lupte orbeste?» Episcopul să coboare în mijlocul credincioșilor, ca un frate, ca un părinte adevărat, să discute cu noi, nu să dispună de sus. Preotul nu este nici el un stăpîn al parohiei, ca un reprezentant al episcopului, ci un frate al credincioșilor. «Nu numai episcopul și parohia episcopului și a parohului e în serviciul poporului lui Dumnezeu. Nu numai episcopul și parohul, ci toți membrii poporului lui Dumnezeu au duhul profetic al lui Hristos, deci toți au dreptul să vorbească și să exprime ceea ce Dumnezeu le sugerează».

«Not simțim detoria și dorința să stimulăm Biserica, pe care o iubim, ca să pornească în sfîrșit pe drumul idealului evanghelic. Săracii, cei slabi, cei respinși, oprimații de secole așteaptă aceasta de la Biserică». «Declarăm că tot ce facem și vom face are ca scop fundamental să accelereze venirea timpului cînd Biserica întregă (și nu numai indivizi singurari) va avea posibilitatea unei schimbări hotărîte în problema spoliierii și a sărăciei».

Conflictul dintre parohia din Isotto și Arhiepiscopul de Florența a fost agravat de o scrisoare de solidarizare primită de parohia respectivă din partea credincioșilor din Parma, care au ocupat domul din Parma. În scrisoarea de solidarizare trimisă parohiei din Parma, parohia din Isotto spunea între altele: «E vorba de a ști... dacă Biserica e decisă să iasă din structurile de opresiune, din sistemul nedrept care se întemeiază numai pe exploatarea omului, din imperialismul banului care creează dezechilibrul conștinu în creștere între popoarele infometate și cele opulente, din cercurile restrinse ale privilegiatilor, ale celor respectați și ale celor temuți». Scri-soarea nu se ferește să critice mustarea adresată de Papă parohiei din Parma. «Conștiința noastră creștină ne împiedică să fim de acord cu Papa cînd va acuza de lipsă de dragoste pentru Biserică, cînd va învinovătește de a vă fi lipsit de iubire apostolică, pînă a fi devenit păgubitor Bisericii lui Dumnezeu, cînd vă definește de-a dreptul ca inamic al ei. Acuză Papii se alătură la a aceluia care au chemat poliția pentru a vă da afară din casa voastră».

«Observați cîți, printre cei adunați în această catedrală (din Parma) și în catedralele lumii întregi, poartă în membrele lor stigmatele opresiunii, suportată pentru dreptate».

Arhiepiscopul de Florența a cerut parohului Don Mazzi să-și dea demisia. Parohia nu l-a lăsat să împlinească această cerere. Un număr de 108 preoți florentini l-au luat apărarea. Ei au declarat că preoții și laicii au dreptul să împartă răspunderea pentru Biserică cu episcopul, că episcopul nu poate fi considerat deasupra criticii, că viața bisericăscă nu se poate desfășura numai «în binomul autoritate —

laicilor din Washington a construit o casă cu cinci etaje, pusă la dispoziția preoților lor suspendați, constituiți și ei în Asociația preoților de la Washington. Casa se numește «Centrul Renașterii Creștine» și vrea să fie un cartier general al luptei pentru reînnoirea Bisericii.

În San Antonio, 160 preoți din 448 s-au constituit într-o asociație, pe care Arhiepiscopul Lucey n-o recunoaște. Un număr din ei au trimis în septembrie 1968 o scrisoare Papii Păul al VI-lea, cerînd demiterea episcopului, pentru că face imposibile reformele în dieceză.

În Kansas City, episcopul Helmsing a condamnat ziarul *National Catholic Reporter*, publicat de laici catolici, pentru campania dusă împotriva Enciclicii *Humanae Vitae*, în special pentru articolul lui Daniel Callahan, *Cum să aruncăm călugărișmul papal din spatele catolicilor*. Episcopul a considerat articolul «un atac blasfemic și eretic împotriva vicarului lui Hristos». Ziarul a continuat să apară și să critice măsura episcopului, declarînd că așa cum pot greși laicii și preoții, tot așa pot greși și episcopi. Alți ziarști au luat apărarea ziarului în chestiune, considerînd măsura episcopului un atentat la libertatea presei.

Un nou prilej de dispută l-a dat cartea lui Dr. McKenzie, *Ave Maria*, pe care Arhiepiscopul Lucey a condamnat-o ca eretică. Kenzie a scris o serie de articole în «National Catholic Reporter», criticînd metodele unei autorități bisericăști care lucrează în secret, care concentrează în minile citorva persoane puterea de a dispune asupra preoților și credincioșilor. «S-a creat imaginea unei veste puteri concentrate în mîna unei mici clici de birocratași carterîști, care lucrează sub masca anonimatului și ale căror decizii nu mai pot fi revizuite de nimeni». Kenzie examinează tensiunea între autoritate și libertate, între abuzurile unei suprastructuri ecleziastice și slujirea profetică și învățătoarească. Biserica de acum nu este Biserica originală. Kenzie declară: «Noi nu putem susține cu nici un chip autoritatea pînă nu se convinge că autoritatea este un apanaj al întregii Biserici, nu apanajele exclusive ale oficialității» («Herder Correspondence», ed. engleză, ian. 1969, p. 10—15; *The American Dispute over Authority*).

O grupare de laici francezi a pornit la sfîrșitul anului 1968 o acțiune critică împotriva carentelor «Bisericii instituționale». Aceasta a provocat o mare dispută în lumea laicilor catolici din Franța. Unii au respins critica amînită, alții au aprobat-o. Revista «Il Regno», *Documentazione*, scria în numărul din 15 ianuarie 1969: «Fenomenul continuă, cu adziuni neîncetate la o atitudine sau alta, dînd dovadă de o diversitate de poziții care devin tot mai radicale, amenințînd însăși unitatea Bisericii. Fenomenul este foarte marcat în Franța. Dar e latent în multe părți ale Bisericii» (p. 16).

Semnificativ pentru spiritul de contestare al unei mari părți a preoților și laicilor din romano-catolicism este cazul parohiilor Isotto și Casella dintr-un cartier mîrginaș al Florenței.

Mai anului ani la rînd preoții din acele parohii au creat în ele un spirit de comunime reală, îmbrățișînd viața de lipsuri a populației sărace din acele cartiere, comentînd împreună, preoți și laici, alătura de textele Scripturii și ale Conciliului al II-lea de la Vatican. Enciclica *Populorum Progressio*. Arhiepiscopul de Florența, Cardinalul Florit, a oprit în toamna anului 1968 adunările în biserică, a poruncit

ascultare», ci pornind de la acestea trebuie să se ajungă la coresponsabilitate și dialog. Pentru a se ajunge acolo, se cere pe de o parte o maturizare a păstoriilor și laicilor, pe de alta o structură socială adecvată. «Acum la Florența — și în alte dieceze, unde lucrurile nu sînt mai bune, ci poate mai rele — lipsește și una și alta».

Pînă la sfîrșit parohul Mazzi, cu alți trei preoți de la Isolotto au fost suspenși. Dar parohienii au declarat, la 11 decembrie 1968, că nu vor participa la liturghia săvîrșită de alți preoți și-și pînă astăzi cuvîntul.

Revista «Il Regno», *Documentazione*, scria în numărul din 15 ianuarie 1969 că acest caz n-a fost rezolvat în fond și că aștepta alte «situații asemănătoare» își așteaptă rezolvarea mai senină (p. 23—38). La 7 ianuarie 1969, mai mulți membri de vază ai «Consiliului laicilor» din Florența și-au dat demisia neputînd aproba «stilul de acțiune al arhiepiscopului». «Pînă ce autoritatea bisericească nu va voi să rezolve prin dialog situații ca cele de la Isolotto, nu se va putea aștepta o creștere fără scizuni a Bisericii locale». «Pînă atunci adunările Consiliului laicilor n-ar putea reprezenta decît o manifestare în continuare a sfișierilor profunde prezente în Biserica florentină» («Il Regno», *Attualità Catholica*, 1 febr. 1969, p. 69).

În același număr revista «Il Regno» publica alte proteste ale unor laici împotriva înăbușirii despotice a vieții religioase de comunitate de la Isolotto.

În numărul din 1 aprilie 1969 (p. 158), revista «Il Regno», *Attualità Catholica*, aduce știrea că cinci preoți și 11 laici au fost acuzați de procuratura republicii că «au împiedicat exercițiul cultului catolic». Peste 1000 persoane din Isolotto și Florența s-au declarat coresponsabili cu cei incriminați. Revista «Il Regno», *Documentazione*, din 15 aprilie 1969, informa despre polemica ce se poartă pe tema aceasta între ziarul din Florența «Tsimonianze» care apără atitudinea parohiei din Isolotto și între ziarul oficial al diecezei de Florența «L'Osservatore di Toscana», care susține punctul de vedere al autorității.

LUPTA PENTRU DESCHIDEREA SPRE LUME

Cazul Isolotto-Casella, Parma, contestarea preoților francezi, reprezintă nu numai revendicări speciale ale preoților și laicilor, ci și voința unei apropieri de păturile oprimate ale populației, o tendință de progres social.

Această tendință se manifestă într-o formă mai generală și mai directă în America Latină.

În Argentina, 30 de preoți au demisionat din cauza atitudinii Arhiepiscopului de Rosario împotriva Conciliului al II-lea de la Vatican. Alți 33 de călugări s-au declarat solidari cu preoții.

Un alt conflict a izbucnit în Peru, unde 10 preoți din Trujillo au obținut, grație nunțului, câștig de cauză împotriva arhiepiscopului a cărui atitudine auto-crată a dus la expulzarea a trei preoți spanioli.

Preoții din Lima au proclamat solidaritatea lor totală cu lupta curajoasă a grupului de preoți din Trujillo pentru dreptatea socială și pentru eliberarea poporului («La Croix» din 3 apr. 1969).

În orașul Barquisimeto din Venezuela, cu ocazia sfințirii unei uriașe catedrale, la 14 ianuarie 1969, la care au luat parte Cardinalul Quintero, 14 episcopi, președintele Republicii și o mulțime de demnitari ai statului, s-a organizat în fața

bisericii o demonstrație a multor preoți și laici, protestînd împotriva cheltuielilor unor sume enorme pentru construirea acestei catedrale, cînd cu aceste sume se puteau zidi numeroase biserici mici și se puteau ridica din punct de vedere edilitar cartierul sărace («Il Regno» din 1 apr. 1969).

Semnalînd, în ziarul «Le Monde» (din 18 apr. 1969, p. 10), eforturile catolicismului din America Latină de a se apropia de lumea muncitoare, H. Fesquet scrie: «Pentru moment, rezultatele acestor eforturi sporadice și oarecum exterioare sînt destul de slabe și probabil vor continua să rămîna așa aștia vreme cît structurile ierarhice ale Bisericii vor reflecta mai mult sau mai puțin atitudinile mai puțin com-patibile cu lumea modernă. Frîmțările actuale din Biserica Americii Latine, de exemplu, arată foarte bine că în gîndul multora, ca și în acțiunile lor, Biserica nu și-a însușit sensibilitatea socializantă a epocii noastre».

În sînul catolicismului spaniol se manifestă aceleași tendințe contradictorii: una de sprijinire a luptei păturilor oprimate pentru dreptatea socială și alta de condamnare a celor ce sprijină această luptă.

La 4 ianuarie 1969, guvernul spaniol a suspendat unele articole din constituție care garantau libertatea cetățenilor, iar acest act a fost urmat de numeroase arestări și acte de teroare. Revista «Il Regno», *Attualità Catholica*, scria (în numărul din 1 febr. 1969, p. 53): «E sigur că diferiți fermenți din lumea catolică au contribuit să aprindă nervii regimului». Astfel la 10 ianuarie 1969, vreo 30 de femei au ocupat în Madrid catedrala Sfîntul Iosif pentru a protesta contra deținerii bărbaților și fiilor lor. Episcopul de Madrid Morcillo a dezaprobat gestul femeilor declarînd că: «Ocuparea unei biserici pentru un motiv nereligios reprezintă o violare a dreptului credincioșilor la exercițiul cultului». În 13 ianuarie 1969, alte femei au ocupat catedrala din Oviedo, pentru a protesta împotriva licențierii din servicii a soților lor, mineri din Asturia. Un număr de 43 preoți au refuzat salariul de la stat, din cauza atitudinii lui de opresiune.

Aceste fapte și altele asemănătoare arată, scrie revista «Il Regno», că «contes-torii» Bisericii din Spania, duc chiar ei catolicismul înainte, apropiindu-l din nou de mase prin sprijinul ce-l dau acestora («Il Regno», *Attualità Catholica*, din 1 febr. 1969, p. 73).

LIBERTATEA GÎNDIRII TEOLOGICE

În revendicările semnate pînă acum au fost implicate și revendicări referitoare la libertatea de gîndire.

Problema a devenit acută în ca însăși mai ales din cauza hotărîrii unei comisii de cardinali de la Roma de a impune o serie de revizuri *Catechismului olandez* și a refuzului Bisericii Olandeze de a le accepta, precum și din cauza hotărîrii Congregației pentru doctrina credinței de a supune unei examinări scrisul teologului olandez Schillebeeckx, unul din autorii amintitului *Catechism*.

Aceste fapte au provocat un memoriu semnat de circa 40 din cei mai de seamă teologi catolici din toate țările, prin care se cere Papii o nouă reformă a Congregației pentru doctrina credinței, care a încercat în timpul din urmă să înăbușe din nou gîndirea teologică. Printre semnatari amintim pe: Pierre Benoit, Yves Congar, M. D. Chenu, Hans Küng, John McCloskey, I. B. Metz, Karl Rahner, J. Ratzinger, E. Schillebeeckx.

Teologii afirmă că vād din nou pericolul libertății gândirii teologice, — proclamată de Conciliul al II-lea de la Vatican. Ei recunosc că pot greși în încercarea de a pune de acord învățătura Bisericii cu progresele mai noi ale științei. Dar ei cer ca greșelile lor să nu fie înlăturate prin măsuri de cenzură, ci prin discuție științifică obiectivă, în cursul căreia adevărul se impune prin el însuși. Măsurile silnice împotriva gândirii aduc prejudicii nu numai teologice, ci și Bisericii, care își pierde prin aceasta demnitatea de crezământ în fața oamenilor. De aceea ei cer încrederea și sprijinul magisteriului bisericesc pentru munca lor teologică spre binele Bisericii și al oamenilor. Cer să fie lăsați să cerceteze, să gândească și să-și exprime opiniile nelmpiedicați prin măsura administrativă și prin sancțiuni.

Dintre măsurile concrete propuse de teologii semnatarii pentru îmbunătățirea procedurii Congregației pentru doctrina credinței amintim :

În Congregație trebuie să fie reprezentate toate direcțiile teologice. Să se înființeze o Comisie internațională de teologi de ale cărei păreri să țină seamă Congregația pentru doctrina credinței. Cînd sînt de judecat opiniile unui teolog, aceasta să-și spună cuvîntul. Cînd aceasta respinge opinia Congregației, să se nure. Trebuie să se comunice teologului respectiv opinia Congregației, pentru ca aceasta să-și spună cuvîntul. Cînd aceasta respinge opinia Congregației, să se numească doi sau mai mulți specialiști, din care jumătate acceptați de teologul respectiv, pentru e-și da opiniile lor în scris. Să se dea ocazie teologului în scris să se apere el însuși într-un colocviu cu alți teologi de specialitate («Christkatholische Kirchenblatt», Bern, din 15 apr. 1969).

Papa a anunțat la 23 aprilie crearea Comisiei teologice promise («La Croix», din 2 mai 1969). Dar e greu de așteptat că Papa, inconjurat de un grup de cardinali și ierarhi conservatori, va renunța la metodele tradiționale de înăbușire a gândirii teologice. A spus-o aceasta de atîtea ori. Iar teologii nu vor ceda nici ei.

Teologul olandez Schillebeeckx a declarat, după publicarea amintutului memorandum, într-un interviu, că teologia trebuie să exercite o funcție critică față de Biserică. Ea nu mai trebuie să fie o justificare teologică a oricărei atitudini a Bisericii. Pentru aceasta trebuie să fie eliberată de «teama paralizantă : cum va reacționa Roma ?»

Schillebeeckx cere să se instaureze un adevărat dialog între magisteriul oficial și magisteriul teologic sau științific, situat la un alt nivel. El crede că sînt de așteptat grave răsturnări în Biserică. «Cred, spune el, că chiar în Olanda sîntem abia la început. Această evoluție se poate face progresiv, însă depinde de felul cum va reacționa Roma : cu asprime inspirată de teamă, sau cu suplețe și reflecția inspirată de o sollicitudine plină de realism ? Cu încredere în poziția de forță, sau în forța adevărului ?» Principal este acum să se acționeze, nu să se teoretizeze. Credința a fost prea mult transformată în ideologie» («Le Monde», 18 apr. 1969).

REAȚIILE ROMEI

Dacă nu se va reacționa cu înțelegere și suplețe, este probabil că se va produce o mare schismă. Deocamdată toate declarațiile papale se înscriu pe linia unei rigide respingeri a oricărei revendicări.

Față de tendințele de autonomie naționale, să devină tot mai ascultătoare față de mande conferințelor episcopale naționale, să devină tot mai ascultătoare față de Roma.

În acest scop, Papa a convocat pentru 11 octombrie 1969, un sinod extraordinar al episcopilor. Papa a spus în actul de convocare de la 10 ianuarie 1969 că dorește ca în acest sinod să se discute «o unire mai strînsă între conferințele episcopale și Sfîntul Scaun, ca și între înseși conferințele episcopale» («La Croix» din 24 apr. 1969). Papa se plînge de tendințele autonomiste : «Cum ar putea să-și mai aroge titlul de Biserică, adică de popor unit, deși fracționată în diferite locuri, istoric și legitim diversificată, cînd un ferment în mod practic schismatic o devorează, o subdivizează, o rupe în grupuri geloase de autonomie arbitrară și în fond egoistă, mascată sub numele de pluralism creștin și de libertate de conștiință ?»

Papa crede că însăși tendința după unitatea omenirii cere Bisericii să fie una, pentru a ajuta la unificarea omenirii. Dar Papa uită că omenirea vrea să fie una în fraternitatea liberă a popoarelor, nu în subordonarea ei unui centru oarecare. «Omenirea are nevoie, zice Papa, de a se uni în solidaritate și dragoste. Dar unde să găsească model (sic) și izvor pentru această unitate ? Se vorbește despre pluralismul denominațiilor creștine. Dar cînd, oare, se va putea socoti această unitate, efectivă și perfectă, dacă nu cînd va fi unanimă în mărturisirea unicei credințe, condiție indispensabilă pentru participarea la o aceeași comuniune euharistică ?» Papa confundă unitatea în credință și în comuniune euharistică, cu unitatea juridică. Aceasta este cauza frămîntării actuale în catolicism. El crede că Biserica și unitatea ei sînt în structura e juridică de stil medieval. «Se vorbește, zice el, de o rennoire a doctrinei și a conștiinței Bisericii lui Dumnezeu. Dar cum ar putea fi autentică și durabilă Biserica vie și adevărată, dacă întregul care o compune și o definește ca «trup mistic», spiritual și social, este astăzi atât de adosea și atât de grav rînit prin contestarea sau prin uitarea structurii ei ierarhice, falsificată în harisma ei fundamentală, divină și indispensabilă, care este autoritatea pastorală ?»

Tot așa de mult se plînge Papa de revendicările laicilor și preoților. Acestea reprezintă o infidelitate care «răstăgînește Biserica», a declarat Papa la o audiență generală, miercuri înainte de Paști. «Biserica este conștientă mai ales în această săptămînă de durerile ei, fiind părtășe la crucea Domnului. Ea suferă din cauza absenței apăsătoare a libertății religioase din multe țări ale lumii. Ea suferă de părăsirea din partea altor catolici... Ea suferă mai ales de neliniștea critică, nedocilă și dărîmătoare a aiștoră din filii ei, mai ales dintre cei preferați de ea : preoți, educatori, laici angajați în slujirea și mărturia lui Hristos, care trăiește în Biserică. Ea suferă de atitudinea lor față de comuniune ei indispensabilă, față de ființa ei instituțională, față de legea ei canonică, de tradiția ei, de coeziunea ei interioară. Ea suferă de atitudinea lor față de autoritatea ei, principii nelocuibil și nelimitat al iubirii. Ea suferă de atitudinea lor față de exigențele ei de sfințenie și sacrificiu. Ea suferă de defecțiunea și de scandalul anumitor ecleziaștici și călugări care răstăgînesc astăzi Biserica». Papa face un apel la solidaritate : «Nu vă lăsați cuprinși de frică, de descurajare, de scepticism și mai puțin de spiritul de mimetism care, azi, prin influența exercitată de mijloacele de comunicație, face ravagii atât de mari printre spirite slabe și impresionabile și uneori printre spiritele tinerilor».

Papa vrea să șapere nu Biserica, ci niște forme de autoritate medievală, deși «furtuna cucerește sufletele cele mai asigurate, chiar în sînul Bisericii, pînă la cele care s-au dedicat în mod generos slujirii ei exclusive».

«În fața amplexării luate de contestarea celibatului, în fața anumitor tăceri și ezitări, Paul al VI-lea a reamintit recent conferințelor episcopale datorita de a se

angaja public pentru menținerea și apărarea celibatului preoților. Am măsurat noi cu adevărat, întreabă Papa, toată amploarea răsturnării care s-ar produce în comunitatea bisericăscă prin părăsirea celibatului?» («La Croix», din 26 apr. 1969).

La întrebarea aceasta i se poate răspunde Papii cu o altă întrebare: «A măsurat el toată amploarea răsturnării care a început să se producă în catolicism, prin rigida voință de împotrrire la toate cererile de înnoire care se ridică tot mai tumultuos în Biserică?»

Fără îndoială, că și preoții și laicii care contestă ațitea din formele de origine medievală ale Bisericii Catolice, socotesc că omenirea are nevoie de Hristos, cum socotește și Papa. Dar pe cînd aceia socotesc că Hristos trebuie descoperit oamenilor de azi în chipul lui profund uman și de oameni iubitori, Papa socotește că mai poate atrage pe oameni în numele lui Hristos la supunerea sub autoritatea unui magisteriu dominator.

*

Observatorul ortodox al acestor fenomene din romano-catolicism le urmărește cu interes, dar nu se bucură de acelea din ele în care se manifestă o alunecare spre relativismul dogmatic și spre individualismul antieclesiologic protestant.

Observatorul ortodox se bucură să vadă în frământarea actuală din catolicism aspirațiile pozitive orientate:

- a) spre slăbirea spiritului juridic în favoarea spiritului de comuniune;
- b) spre slăbirea centralismului uniformizator și absolutist în favoarea unei unități în credință a Bisericilor naționale, autonome în reglementarea vieții lor interne, în alegerea episcopilor lor etc.;
- c) spre apropierea Bisericii de masele populare, cu renunțarea la orice situații sociale privilegiate.

Se cere adeseori, în spiritul acestor aspirații, ca Papa să fie ales nu de un colegiu restrins de cardinali numiți de papi anteriori dintre episcopii susținători ai centralismului papal, ci de reprezentanții liber aleși ai episcopatului, sau și ai mirenilor catolici de pretutindeni. Se mai cere ca Papa să nu mai emită nici o hotărîre doctrinară decît cu consensul întregului episcopat.

Dacă Biserica Romano-Catolică și-ar însuși aceste două deziderate s-ar deschide și o perspectivă promițătoare pentru apropierea între ea și Ortodoxie.

D. S

NOIE ȘI COMENTARII

A murit Karl Barth

La 10 decembrie 1968 s-a stîns din viață la Basel, în Elveția, în vîrstă de 82 de ani, Karl Barth, teologul reformat de o extraordinară fecunditate publicistică și de cea mai pozitivă influență asupra protestantismului contemporan. În tinerețe, pastor de concepție socialistă în Saffenwil (Elveția), Barth a devenit apoi profesor la Universitățile din Göttingen și Bonn, iar după expulzarea lui din Germania de către Hitler, a funcționat între anii 1938—1961 ca profesor la Facultatea de teologie din Basel. Bolnav în ultimii ani, a continuat totuși să scrie cele din urmă patru volume ale monumentalei sale opere *Dogmatica bisericească* (Kirchliche Dogmatik), proiectată în 17 volume. A fost comparat în importanță cu Martin Luther, cu Calvin, cu Toma d'Aquino și cu Fericiul Augustin. A publicat peste 200 de cărți, iar întreaga listă bibliografică a scrisurii sale cuprinde vreo 500 de titluri.

Dar nu în fecunditate stă marea importanță a scrisurii lui Karl Barth. Ea stă în influența pozitivă pe care a avut-o scrisul lui asupra teologiei protestante. Apărut în cîmpul teologiei protestante după un secol de successive școli liberale, care confundau pe Dumnezeu cu esența omului și negau dumnezeirea lui Iisus Hristos, considerîndu-L un om model sau primul om în care s-a actualizat deplin sau a devenit conștientă esența divină, Karl Barth a opus un *no* categoric acestei amăgitoare înfurmări umane, afirmînd cu hotărîre și cu mare pasiune transcendența lui Dumnezeu. Din necesitatea de a trezi conștiința creștină adormită a protestantismului, de a o deștepta din iluzia absolutizării istoriei, culturii, bunătății umane, care s-ar desăvîrși tot mai mult într-un progres immanent, Karl Barth a simțit trebuința să accentueze nimicnicia umană, lipsa de valoare a culturii, păcătoșenia istoriei, arătîndu-le pe acestea ca stînd sub judecata ostinditoare a lui Dumnezeu. De aceea teologia inaugurată de Karl Barth s-a numit «teologia crizei» pentru că accentua criza și impasul culturii omenesti, sau judecata lui Dumnezeu asupra ei, după ce un secol întreg teologia liberală confundase cultura cu religia sau viceversa. Ea s-a mai numit «teologia distanței», sau «teologia dialectică», pentru că nu vedea nici o comunicare interioară între om și Dumnezeu, între creațiile umane și credință. Dumnezeu a fost numit de Barth «Cel cu totul altceva» (Das Ganz Andere) de cît tot ce gîndește sau simte omul. La tot ce cere și vrea Dumnezeu, omul răspunde, dintr-o păcătoșenie devenită neputință iremediabilă, cu o opoziție totală.

Karl Barth s-a silit toată viața să-i facă pe protestanți — și nu numai pe protestanți — să simtă din nou vocea lui Dumnezeu ca o chemare absolută la răspundere față de El, la sesizarea păcătoșeniei și a nimicniciei lor, să le deslipească ochii spiritului de la contemplarea încântată și admirativă a creațiilor lor și să-i deschidă mari pentru transcendența lui Dumnezeu.

Karl Barth n-a fost totuși promotorul unei teologii a disperării, ci a grației. Desigur a grației, în sens protestant: a grației iertării păcatosului din partea lui Dumnezeu, nu a grației unirii omului cu Dumnezeu, a refacerii, a sfîrșirii și a îndumnezeirii omului. El a insistat mult să trezească în oameni conștiința că mîntuirea vine de la Dumnezeu, nu de la ei înșiși, sau de la ideile și împăntuire, și că ea nu-i poate veni decît de la Dumnezeu.